

ULU ATALARIN İZİNDE: TÜRK DÜNYASI ORTAK TÜRK TARİHİ DERS KİTABINDA TARİHİ ŞAHSİYETLER

IN THE FOOTSTEPS OF THE GREAT ANCESTORS: HISTORICAL FIGURES IN THE
TURKISH WORLD COMMON TURKISH HISTORY TEXTBOOK

Refik TURAN

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, refikturan06@gmail.com Aksaray

ORCID ID: 0000-0001-8369-800X

Özet

Türk Dünyası'nın tamamında okutulacak ve böylece ortak tarih şuurunun oluşmasına hizmet edecek bir tarih ders kitabının hazırlanması için çalışmalar 1992 yılında başlatılmışsa da bu ilk teşebbüs başarıyla sonuçlanmamıştır. 1992 yılına 2012 yılında kurulan Uluslararası Türk Akademisi bu konuyu gündemine almış ve yaklaşık dört yıllık bir çalışmanın sonucunda, 2019 yılında *Ortak Türk Tarihi 8* ders kitabının yazımını tamamlamıştır. Sekizinci sınıflara yönelik olarak hazırlanan bu ders kitabı Türk tarihinin en eski devirlerinden XV. asrın sonuna kadar olan dönemini kapsamaktadır. Halen Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye'de sekizinci sınıflarda seçmeli ders olarak okutulan bu dersin bir yandan zorunlu ders haline getirilmesi, bir yandan da Kırgızistan başta olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetlerinde okutulması için çalışmalar devam etmektedir. Bu araştırmanın amacı Ortak Türk Tarihi ders kitabını yer verilen tarihi şahsiyetler boyutuyla incelemektir. Araştırmada doküman analizi yöntemi ve içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ders kitabında ismi en fazla geçen siyasi şahsiyetlerin Timur, Cengiz Han ve Fatih Sultan Mehmet; mitolojik/ destani şahsiyetlerin Oğuz Kağan, Alp Er Tunga ve Dede Korkut; ilim ve kültür şahsiyetlerinin ise Kâşgarlı Mahmud, Ali Kuşçu, Uluğ Bey, Ahmed Yesevî, el Hârizmî olduğu anlaşılmıştır. Ders kitabının genel olarak Türk Dünyası'nın ortak tarihi şahsiyetlerini genç nesillere tanıtmaya ve ortak bir şuur oluşturmaya imkân verecek şekilde hazırlandığı ancak hiç yer verilmeyen bazı önemli şahsiyetlerden ismen de olsa bahsedilmesinin öğretmenlere derslerde bu isimler üzerinde durma fırsatı sağlayacağı için yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Türk Dünyası, Uluslararası Türk Akademisi, Ortak Türk Tarihi ders kitabı, tarih eğitimi, tarih şuur, tarihi şahsiyet.

Abstract

Although studies were started in 1992 for the preparation of a history textbook that will be taught throughout the Turkish World and thus serve to create a common history consciousness, this first attempt did not result in success. Established in 1992 in 2012, the International Turkic Academy took this issue into its agenda and completed the writing of the *Common Turkish History 8* textbook in 2019, as a result of nearly four years of work. This textbook prepared for eighth graders is one of the oldest periods of Turkish history, XV. It covers the period up to the end of the century. Efforts are underway to make this course, which is still taught as an elective course in the eighth grades in Azerbaijan, Kazakhstan and Turkey, on the one hand, and also in other Turkic Republics, especially in Kyrgyzstan. As a result of the research, the most mentioned political figures in the textbook are Timur, Genghis Khan and Fatih Sultan Mehmet; mythological/epic figures Oğuz Kağan, Alp Er Tunga and Dede Korkut; It has been understood that the scientific and cultural figures are Kaşgarlı Mahmud, Ali Kuşçu, Uluğ Bey, Ahmed Yesevî, al-Harizmî. It is thought that the course book has been prepared in a way that will allow the young generations to introduce the common historical figures of the Turkish World and to create a common consciousness, but mentioning some important personalities that are not included, even by name, will be useful as it will provide the teachers with the opportunity to focus on these names in the lessons.

Keywords: Turkish World, International Turkic Academy, Common Turkish History textbook, history education, historical consciousness, historical figure.

GİRİŞ

Ortak geçmiş, yani tarih birliği millet olmanın temel şartlarından olup, milleti oluşturan ortak tarih şuurunun oluşmasında ve milli kimliğin gelişmesinde hayati role sahiptir (Smith, 2004:12). Milletler, tarih vasıtasıyla millete has değer ve inançların öğrenilmesini, benimsenilmesini ve nesilden nesile aktarılmasını sağlayarak varlıklarını sürdürürler (Aslan ve Avcı Akçalı, 2007: 125). Başka bir ifadeyle, milletlerin varlıklarını koruyup sürdürmeleri ancak ortak hafıza niteliğindeki tarihlerini öğrenmeleriyle mümkün olabilir (Köstüklü, 2003:11).

Türkler dünyanın en köklü ve büyük milletlerinden birisi olup, yaklaşık dört bin yıllık mazileri boyunca üç kıtaya yayılan farklı coğrafyalara yerleşerek dünya tarihinin akışına yön vermişlerdir (Kafesoğlu, 1998:40). Bu süreçte teşkilatçı ve hâkim bir millet olarak komşu kavimleri siyasi, sosyal ve iktisadi bakımlardan etkilemişlerdir (Togan, 1981:v). Tarih boyunca oldukça geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler, asırlar içinde gerek yaşadıkları coğrafi şartların tesiri, gerekse maruz kaldıkları siyasi-ideolojik tesirler yüzünden kendilerine has birtakım özellikler geliştirmişlerdir. Bunun sonucu olarak Türkiye dışındaki Türkler kendi boy adlarını millet olarak alırken “Türk” adını da daha çok Türkiye’de yaşayan Türklere has bir isim olarak kabul etmişlerdir (Devlet, 1989:2). Bilhassa son iki asırda Orta Asya ve Kafkasya Türklerinin önce Çarlık, daha sonra ise SSCB’nin idaresi altına girmeleri, bu idarelerin uyguladıkları gerek kendi etnik köken ve kültürlerinden, gerekse diğer Türk boylarından uzaklaştırmaya ve Ruslaştırmaya yönelik politikalarına maruz bırakmış ve telafisi güç zararlara yol açmıştır.

SSCB’de 1980’li yılların ortalarından itibaren kendini göstermeye başlayan çözülme süreci 1991 yılında Birliğe dâhil cumhuriyetlerin tam bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte Türkiye, SSCB’den ayrılarak milli devletlerini kurma sürecine giren Türk Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan ile bağımsızlıklarının ilk anından itibaren kültürel işbirliğine büyük önem vermiş; eğitim ve kültür sahalarında birçok önemli faaliyete öncülük etmiştir (Ercilasun, 2000: 14; Gömeç, 2007: 119). Türk Dünyası’nda özellikle SSCB döneminde uygulanan sistemli politikaların tesiriyle zayıflamış olan tarihsel ortaklıkların yeniden canlandırılması ve ortak tarih şuurunun geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla Türk Cumhuriyetlerinin tamamında okutulacak ortak tarih programı ve ders kitabı hazırlanması fikir ve çabaları yaklaşık otuz yıllık bir maziye dayanmaktadır. 1992 yılında büyük heyecanla başlatılan Türk Dünyası için ortak tarih programı ve ders kitabı hazırlama projesi on yıllık bir çabaya rağmen başarıya ulaştırılamamıştır (Turan, 2015: 65; Kızıl, 2014: 59). Türk Cumhuriyetlerinde okutulacak ortak tarih ders kitabı yazılması fikri 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Antlaşması ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin kurulmasından sonra yeniden gündeme gelmiş ve bu görev Konseye bağlı olarak faaliyet göstermek üzere 2012 yılında kurulan Uluslararası Türk Akademisi’ne (UTA) verilmiştir (Turan, 2018: 760). UTA, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’nin görevlendirdiği akademisyenlerden oluşturduğu komisyonun danışmanlığında sürdürdüğü yaklaşık dört yıllık bir çalışmanın sonucunda 2019 yılında Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabının yazımını tamamlamıştır (Turgunov, 2020:1). Tamamı iki cilt olarak tasarlanan Ortak Türk Tarihi ders kitabının sekizinci sınıflara yönelik olarak hazırlanan bu ilk cildi, Türklerin en eski devirlerinden başlayarak XV. asrın sonuna kadar geçen süredeki siyasi, sosyal ve kültürel tarih konularını kapsamaktadır (UTA; 2021). Halihazırda Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye’de sekizinci sınıflarda seçmeli ders olarak okutulan bu dersin bir yandan zorunlu ders haline getirilmesi, bir yandan da

Kırgızistan başta olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetleri ile Macaristan'da da okutulması için çalışmalar devam etmektedir. Yine Uluslararası Türk Akademisi tarafından bu ders kitabının dokuzuncu sınıflarda okutulmak üzere XVI-XXI. asırları kapsayacak ikinci cildinin yazımı hazırlıkları da sürdürülmektedir (Turgunov, 2020: 1).

Bu araştırmanın amacı Uluslararası Türk Akademisi'nin yaklaşık otuz yıllık bir ideali hayata geçirerek hazırladığı Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabını kitapta yer verilen tarihi şahsiyetler boyutuyla incelemektir. Böylece ders kitabının kapsamına dâhil olan en eski devirlerden XV. asrın sonuna kadar olan dönemde sahip oldukları farklı özellikleri ile Türk tarihinde önemli rol oynamış tarihi şahsiyetler ortaya konulacaktır.

Tarihi şahsiyetleri genel olarak “bir ya da daha fazla alanda kendini kanıtlamış, zaman ve mekân olarak sınırları aşan, toplum tarafından kabul edilmiş figürler” (Ayaz, 2020:29) şeklinde tanımlamak mümkündür. Tarihin önemli unsurları olan tarihi şahsiyetler, milli duyguları ve milli kimlikleri besleyen önemli birer kaynaktır (Elban, 2018: 103). Tarihi şahsiyetler, yaşadıkları dönemde kendi alanlarında göstermiş oldukları olağanüstü cesaret, kahramanlık, liderlik ve başarılarla gurur duyulacak birer rol model olarak, genç nesillerin geçmişleriyle gurur duymalarına, insanlığın ortak mirasına kattıkları değeri öğrenerek özgüven sahibi olmalarına ve milli kimliklerinin gelişimine katkı sunmaktadır.

Türkiye’de ders kitaplarında tarihi şahsiyetler ile ilgili araştırmalar son yıllarda giderek yaygınlık kazanmaktadır. Ders kitaplarında tarihi şahsiyetlerin ele alınışını inceleyen araştırmalar özellikle ilköğretim düzeyinde yoğunlaşmaktadır. Bu araştırmalarda genel olarak Sosyal Bilgiler ve/veya TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında yer verilen tarihi şahsiyetler ile bu şahsiyetlere yaklaşım farklı boyutlarıyla ortaya konulmaktadır (Deniz, 2011; Safran vd., 2016; Topçu ve Karatekin, 2017; Ulu Kalın, 2018; Akalın, 2019; Faiz ve Karasu Avcı, 2019; Topçuoğlu, 2019; Osmanoğlu ve Cantemür, 2020).

Tarama modelinde tasarlanan bu araştırmada “araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan” (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 140). doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabında yer verilen tarihi şahsiyetleri ortaya koyabilmek için söz konusu ders kitabının Azerbaycan’da, Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan nüshası esas alınmıştır. Ders kitabının incelenmesiyle elde edilen veriler bir nitel veri analiz tekniği olan içerik analizine tâbi tutularak ders kitabında yer verilen tarihi şahsiyetler ile yer verilme sıklıkları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ders kitabında yer alan üniteler esasında oluşturulan “Türk Dünyası beşer tarihi içerisinde”, “Hun İmparatorluğu ve sonraki Türk devletleri”, “Türk hakanlıkları”, “İlk Türk-Müslüman devletleri”, “Türk Moğol devletleri”, “Türk Dünyası (XIII-XV. asırlar)”, “Türk Dünyası'nın ortak manevi ve medeni mirası” ile genel yekûn niteliğindeki “Ortak Türk Tarihi ders kitabında yer alan tarihi şahsiyetler” kategorileri altında ele alınarak değerlendirilmiştir.

2. BULGULAR

2.1. “Türk Dünyası Beşer Tarihi İçerisinde” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Ders kitabının *Türk tarihine giriş* niteliğindeki bu ilk ünitesinde Türklerin tarihte oynadıkları mühim rol, Türk dilleri ailesi, Türk dilinin bugün konuşulduğu coğrafya, Türk adının anlamı, Türklerin

günümüzde yaşadıkları coğrafya ve siyasi durumları, Türklerin anayurdu, anayurttan yapılan göçler, göçlerin nedenleri ve sonuçları, Orta Asya'nın en eski medeniyet merkezleri (Anav, Afanesyev ve Andronov) ve Sakaların (İskitler) tarihi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Kültür tarihi konularının ağırlıklı olduğu bu ünite de siyasi tarih konusu olarak sadece ilk prototürk kabile birliği olarak nitelendirilen Sakalara (İskitler) yer verildiği için, ismi geçen tarihi şahsiyet sayısı da nispeten sınırlı kalmıştır. Bu ünite de ismi geçen tarihi şahsiyetler ile isimlerinin geçme sıklığı tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1.

“Türk Dünyası Beşer Tarihi İçerisinde” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	Dara	2
	Tomris, Kir, Makedonyalı İskender, Tehmuraz	1
Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler	Alp Er Tunga (ve Efrâsiyâb)	8
	Kaz	3
İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri	Kâşgarlı Mahmud	3
	Herodot	2
	Firdevsî	1

Tablo 1’de de görüldüğü gibi ders kitabının bu ünitesinde *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde ismi en fazla geçen şahsiyet Ehememiler hükümdarı Dara (2) olup, bunu Sakaların kadın hükümdarı Tomris (1), Ehememiler hükümdarı Kir (1), Makedonyalı İskender (1) ve Fars hükümdarı Tehmuraz takip etmektedir.

Bu ünite de *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde ismi zikredilen iki tarihi şahsiyet efsanevi Turan hükümdarı Alp Er Tunga (8) ile onun kızı Kaz (3)’dır. Kitapta Efrâsiyâb ve kızı Kaz hakkında Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü lugâti’t-Türk isimli eserinden yapılan şu alıntıya yer verilmektedir:

Türk hükümdarı Efrâsiyâb Han’ın unvanı Alp Er Tonga kaplan gibi güçlü savaşçı demektir. Kaz Efrâsiyâb’ın kızının adıdır. O, Kazvin şehrinin temelini atmıştır. Şehrin adı ‘Kaz oyunu’ manası taşımaktadır. (Burası Kaz’ın oyun sahasıydı, çünkü kız burada yaşayıp, oyunlar oynuyormuş). Bu sebepten bazı Türkler Kazvin’i kendi ülkelerinin sınırları içinde kabul ediyorlardı. Aynı zamanda Kum şehrinin de bu sınırlar içinde yer aldığı kabul edilir. Çünkü ‘Kum’ Türkçedir. Efrâsiyâb’ın kızı sık sık bu yerlere gider ve av yaparmış (Kıdırali ve Babayar, 2020: 20).

Ders kitabının bu ünitesinde *ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde üç şahsiyetin ismi geçmektedir. Bu şahsiyetler sırasıyla Kâşgarlı Mahmud (3), tarihçi Herodot (2) ve Firdevsî (1)’dir.

2.2. “Hun İmparatorluğu ve Sonraki Türk Devletleri” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabının *Hun İmparatorluğu ve Sonraki Türk Devletleri* başlıklı ikinci ünitesinde Asya Hun İmparatorluğu, Kanguy Devleti, Kuşan İmparatorluğu, Avrupa Hun İmparatorluğu, Güney Batı Hun Devleti, Akhunlar (Eftalitler), Juan Juan Hakanlığı ile bu devletlerin iktisadî ve medenî hayatları ile ilgili konulara yer verilmiştir.

Asya Hunlarından başlayarak VI. asrın ortalarına kadar olan dönemde kurulmuş Türk siyasi birlikleri hakkında bilgi verilen bu ünite, siyasi tarihe ayrılan yerin fazlalığına bağlı olarak tarihi şahsiyetlerin sayısında da nispi bir artış olduğu görülmektedir. Kitabın bu ünitesinde ismi geçen tarihi şahsiyetler aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 2.

“Hun İmparatorluğu ve Sonraki Türk Devletleri” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	Mete (ve Mao-dun)	9
	Attila	5
	Tuman (ve Teoman), Kanişka	3
	Çiçi, Balamir	2
	Kujula Kadfiz, Çang Çien, Karaton, Muncuk, İlek, Dengizik, İrnek, Aybars, Oktar, Arıkan, Basık, Kursık, Atakam, Eşkam, Eftalan, Toraman, Mihirakula, Günhan, Nizek Tarhan, Şelun	1
Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler		
İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri	Kâşgarlı Mahmud	1

Tablo 2’de de görüldüğü gibi bu ünite *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde ismi en fazla geçen tarihi şahsiyet Asya Hun imparatoru Mete Han’dır (9). Mete Han’ı sırasıyla Avrupa Hun imparatoru Attila (5), Mete Han’ın babası Tuman (Teoman) (3), Kuşan İmparatoru Kanişka (3) ile Çiçi ve Balamir (2) takip etmektedir. Bu ünite Kuşan İmparatorluğu’nun kurucusu Kujula Kadfiz, Çin’in Hun akınlarını durdurmak amacıyla gönderdiği elçi Çang Çien, Avrupa Hun İmparatorları Karaton, Muncuk, İlek, Dengizik, İrnek, Aybars, Oktar, Arıkan, Basık, Kursık, Atakam ve Eşkam, Ak Hun (Eftalit) devletinin kurucusu Eftalan ve diğer hükümdarları Toraman, Mihirakula, Günhan, Nizek Tarhan ve Şelun’un isimleri ise sadece bir yerde geçmektedir.

Ders kitabında Mete Han’ın gösterdiği başarılarından şu sözlerle bahsedilmektedir:

Tuman’ın oğlu Mete Şanyu’nun (Mao-dun Tengri Kut) hâkimiyeti devrinde devlet en güçlü dönemini yaşamıştır. Onun yüzbinlerce atlıdan oluşan ordusu civardaki Yüeci, Uysun, Tung-hu (Tunguz), Kiyenkun (Kırgız) ve Ting-ling kabilelerini hâkimiyet altına almıştır. Bunun yanında Mete Çin sülalesinin ordularını mağlup ederek Kuzey Çin’in bir kısmını ele geçirmiştir. (Kıdralı ve Babayar, 2020: 22).

Ders kitabında ayrıca *Hunların Vatan Sevgisi* başlıklı bir okuma metninde Mete Han ile Tung-hular arasında yaşanan ve sonunda Mete Han'ın şu meşhur veciz sözünü söylediği olay anlatılmaktadır: «Tung-hu kabilesinin iki isteğini yerine getirdim çünkü at ve kadın bana ait idi, milletimin huzuru için onları verdim. Şimdi istedikleri toprak ise devlet toprağıdır. Bu toprak benim değil, bütün Hunlarındır. Çorak da olsa vatan toprağı verilmez.» (Kıdırali ve Babayar, 2020: 23). Ders kitabında Avrupa Hun İmparatorluğu'nun efsanevi hükümdarı Attila'nın bir görseliyle birlikte onun hakkındaki şu bilgilere yer verilmektedir:

En kudretli Hun hükümdarı Attila'nın (434-453) devrinde Hun devleti büyük imparatorluğa dönüşmüştür. Attila hakkında İtalya, Galya, Germen topraklarında, Britanya, İskandinavya ve bütün Orta Avrupa'da asırlarca efsaneler anlatılmıştır. O, yazarların, ressamların ve heykeltıraşların eserlerine konu olmuş, hakkında en çok kitap yazılan şahsiyetlerden birisi olmuştur (Kıdırali ve Babayar, 2020: 27-28).

Siyasi tarih ağırlıklı olan bu ünite *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde herhangi bir şahsiyete yer verilmezken, "ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri" kategorisinde sadece Kâşgarlı Mahmud'un ismi bir yerde geçmektedir.

2.3. "Türk Hakanlıkları" Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Ders kitabının *Türk Hakanlıkları* başlıklı üçüncü ünitesinde Göktürk, Avar, Hazar, Türkes, Uygur, Kırgız, Kimek ve Kıpçak devletleri ile genel olarak bu devletlerde sosyal, iktisadî ve medenî hayat ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Yaklaşık yirmi sayfalık yer ayrılan ve Türk tarihinin önemli bir dönemine damgasını vuran devletleri kapsayan bu ünite, ismi geçen tarihi şahsiyet sayısının nispeten az olduğu görülmektedir. Bu durumun söz konusu devletlere kültür ve medeniyet ağırlıklı, genel nitelikli ve özet bir halde yer verilmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Ders kitabını bu ünitesinde ismi geçen tarihi şahsiyetler aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 3.

"Türk Hakanlıkları" Başlıklı Üniteye Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	İstemi Kağan, Kültigin	6
	Bilge Kağan, Tonyukuk	5
	Bumin Kağan, Böğü Kağan, İl Han	4
	İlteriş Kağan	3
	Mukan Kağan, Kapgan Kağan, Moyun Çor, Barsbey, Cengiz Han	2
	Tun Yabgu, Türk Hakan, Tardu Hakan, Tun Cabgu Hakan, Sevinç Han, Bayan Hakan, Kıyan, Nüküz, Uçele Hakan, Sulu Hakan, Kutluk Bilge Kül Hakan, Bağa Tarkan, Pan Tigin, Abar Han, Uluğ Han, Tomris, İlbilge Hatun	1
Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler	Oğuz Kağan, Umay	1

**İlim, kültür, sanat ve edebiyat
şahsiyetleri**

Mesudi, Fazlullah Reşidüddin, Ebul Gazi Bahadır
Han

1

Tabloda 3’de de görüldüğü gibi bu ünite de *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde ismi en çok geçen tarihi şahsiyetler İstemi kağan ve Kültigin (7) olup; bunları Bilge Kağan, Tonyukuk (5), Bumin Kağan, Böğü Kağan, İl Han (4), İleriş Kağan (3), Mukan Kağan, Kapagan Kağan, Moyun Çor, Barsbey ve Cengiz Han (2) takip etmektedir. Ders kitabında bu kategoride isimleri sadece bir defa geçen şahsiyetler ise Tun Yabgu, Türk Hakan, Tardu Hakan, Tun Cabgu Hakan, Sevinç Han, Bayan Hakan, Kıyan, Nüküz, Uçele Hakan, Sulu Hakan, Kutluk Bilge Kül Hakan, Bağa Tarkan, Pan Tigin, Abar Han, Uluğ Han, Tomris ve İlbiğe Hatun’dur.

Ders kitabında Göktürk hakanları ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

Göktürk Hakanlığı, Bumin (552–553), Mukan (553–572), İstemi Yabgu (568–576), İleriş Kutluk (682-692), Kapagan (692-716) ve Bilge Hakan (716-734) gibi kudretli hükümdarlara sahipti. Mukan Hakan ve İstemi Yabgu’nun hakimiyeti devirleri hakanlığın en güçlü çağları idi. Bununla beraber 682-725 yılları arasında üç hakana aygucu (başvezir) olmuş Tonyukuk, ordu komutanı şehzade Kültigin (öl. 731) ve diğerleri devletin yükselmesinde büyük hizmetler göstermişleridir. (Kıdırali ve Babayar, 2020: 22).

Ders kitabında ayrıca Muharrem Ergin’in *Orhun Abideleri* isimli eserinden alıntı olarak yer verilen *Kültigin Kitabesi* ve *Tonyukuk Kitabesi* başlıklı iki okuma metninde de bu şahsiyetler hakkında bilgiler yer almaktadır.

Uygur hükümdarları ile ilgili bilgilere de yer verilen ders kitabında Böğü Kağan döneminin özellikleri şöyle ifade edilmektedir:

Uygur Hakanlığı’nın tarihinde Moyu-Çor (747-759), Böğü Kağan (759-780) ve Baga Tarkan (780-789) gibi meşhur hükümdarlar olmuştur. Böğü Kağan’ın hakimiyeti devrinde hakanlığın Çin üzerindeki tesiri artmış, Türk tacirleri Çin başkentinde serbest ticaret yapmak imkânı elde etmişlerdi Böğü Kağan devrinde Mani dini oldukça yayılmıştı. Ordu (Karabalgasun) şehrinde Mani mabedi yapılmıştı (Kıdırali ve Babayar, 2020: 43).

Ders kitabının bu ünitesinde *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde Oğuz Kağan ve Umay’ın isimleri 1’er kez geçmektedir. Umay hakkında şu bilgi verilmektedir: “Bu devirde Türkler tek tanrıya inanmış ve kendi inanç sistemlerine sahip olmuşlardır. Bu inanç sisteminde Umay adlı ilahe çocukların koruyucusu, bolluk ve bereket timsali sayılırdı.” (Kıdırali ve Babayar, 2020: 51). *İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde Mesudî, Fazlullah Reşidüddin ve Ebul Gazi Bahadır Han’ın (1) isimleri daha çok bu devrin olayları bağlamında eserlerine yapılan atıflar çerçevesinde geçmektedir.

2.4. “İlk Türk-Müslüman Devletleri” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Ders kitabının *İlk Türk-Müslüman Devletleri* başlıklı bu ünitesi en fazla yer ayrılan ünite olup (30 sayfa) Arapların Orta Asya’ya gelişlerinden başlayarak Türk-Müslüman devletleri olan Karluk, Oğuz, Karahanlı, Sâciler, Volga Bulgarları, Gazneliler, Büyük Selçuklu, İldenizliler ve Harzemşahlar devletleri ile bu devletlerde genel olarak sosyal, iktisadî ve medenî hayat konularında bilgilere yer verilmektedir.

Gerek ayrılan sayfa sayısının fazlalığı, gerekse her biri Türk tarihine farklı açılardan damgasını vuran güçlü devletleri ve Türk-İslam medeniyetinin parlak bir dönemini kapsaması gibi sebeplerle bu üniteye yer verilen tarihi şahsiyet sayısı diğer ünitelere kıyasla daha fazladır. Bu üniteye ismi geçen tarihi şahsiyetler aşağıda tablo halinde gösterilmektedir.

Tablo 4.

“İlk Türk-Müslüman Devletleri” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans	
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	Celeddin Mengüberdi	8	
	Tuğrul Bey	7	
	Gazneli Mahmut, Melikşah	6	
	Şemmeddin İldeniz	5	
	Muhammet Cihan Pehlivan, Mümine Hatun, Çağrı Bey, Alparslan	4	
	Selçuk Bey, Sencer, Satuk Buğra Han, Oğulcak, Cengiz Han, Alaeddin Tekeş, Alaeddin Muhammet	3	
	Bilge Kül Kadir Han, Alp Tigin, Kutalmışoğlu Süleyman, Gevher Nesibe, Kızıl Arslan, Ayşe Bibi	2	
	İnel Hakan, Kültigin, Sulu Hakan, Bazır, Nasır İlik Han, Yusuf Kadir Han, Arslan b. Selçuk, Hasan Han, Uluğ Buğra Kara Han, Muhammed Sacoğlu, Yusuf Sacoğlu, Asparuh Han, Boris Han, Almış Han, Batı Han, Sebük Tigin, I. Mesud (Gazneli), Hüsrev Melik, Kaim Biemrullah, Romen Diyogen, I. Kılçarslan, Alaeddin Keykubad, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, III. Tuğrul, Ebu Bekir, Özbey, Atsız, İl Arslan, Râziye Begüm, Şecer-üd Dürr, Törebike Hanım, Bibihanım, Timur, Yafes	1	
	Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler	Dede Korkut (ve Korkut Ata)	8
		Alp Er Tunga (ve Efrâsiyâb)	6
Oğuz Kağan		1	
İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri	Kâşgarlı Mahmud	9	
	Ahmed Yesevî, el-Hârizmî	8	
	Mevlânâ	7	
	Nizâmî Gencevî	6	
	Yûsuf Has Hâcib, Yûnus Emre, Fârâbî	5	
	Ebu Reyhân el-Bîrûnî, Süleyman Bâkırğanî, Burhanüddin Rabguzî	2	
	Yûsuf Hemedânî, Şair Kul Ali, Hacı Bektâşî Velî, Mimar Acemî, Mahmûd Zemahşerî	1	

Tablo 4’te de görüldüğü üzere bu ünite de *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde ismi en fazla zikredilen tarihi şahsiyet Harzemşahlar hükümdarı Celaleddin Mengüberdi (8) olup, bunu sırasıyla Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey (7), Gazneli Mahmut, Melikşah (6), İldenizliler devletinin kurucusu Şemseddin İldeniz (5), Şemseddin İldeniz’in oğlu Muhammet Cihan Pehlivan, Şemseddin İldeniz’in eşi Mümine Hatun, Selçuklu sultanı Çağrı Bey, Alparslan (4), Selçuk Bey ve Sencer, Karahanlı Satuk Buğra Han, ve Oğulcak, Cengiz Han, Harzemşahlar hükümdarı Alaeddin Tekeş ve oğlu Alaeddin Muhammet (3) takip etmektedir. Bu ünite de Karahanlı Bilge Kül Kadir Han, Gazneliler devletinin kurucusu Alp Tigin, Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman, Anadolu Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kız kardeşi Gevher Nesibe, İldenizliler hükümdarı Kızıl Arslan ve Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan’ın kızı ve Karahanlı hükümdarlarından Nasır bin İbrahim’in eşi Ayşe Bibi’nin ismi 2’şer kez geçmektedir.

Göktürk prens ve komutanlarından İnel Hakan ve Kültigin, Türkeş (Türgiş) hükümdarı Sulu Hakan, Karahanlı hükümdarları Bazır, Nasır İlik Han, Yusuf Kadir Han, Uluğ Buğra Kara Han ve Hasan Han, Selçuk Beyin oğlu Arslan, Saciler hükümdarları Muhammed Sacoğlu ve Yusuf Sacoğlu, Volga Bulgar Devleti hükümdarları Asparuh Han, Boris Han, Almış Han, Moğol başkumandanlarından Batı Han, Gazneli sultanları Sebük Tigin, I. Mesud ve Hüsrev Melik, Abbasi halifesi Kaim Biemrullah, Bizans konutanı Romen Diyogen, Anadolu Selçuklu sultanları I. Kılçarşan, Alaeddin Keykubad, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Irak Selçuklularının son hükümdarı III. Tuğrul, İldenizliler hükümdarı Ebu Bekir ve Özbey, Harzemşahlar hükümdarı Atsız ve İl Arslan, Hindistan Türk-Memlük sülalesine mensup Râziye Begüm, Mısır Memlük sülalesinin ilk kadın hükümdarı Şecer-üd Dürr, Altınordu melikelerinden Törebike Hanım, Alparslanın kızı Bibihanım, Timur ve Yafes’in isimleri ise sadece 1’er kez zikredilmektedir.

Ders kitabında Celaleddin Mengüberdi’nin Moğollara karşı başarılı mücadelelerinden övgüyle söz edilmektedir.

Devletlerinin elden çıkmasına rağmen, Harezmi Türkleri on yıldan fazla bir müddet zarfında Hindistan’da, İran’da, Kafkasya’da ve Doğu Anadolu’da Moğollara karşı mücadeleler yürütmüşlerdir. Celaleddin Mengüberdi’nin liderliğinde gösterdikleri kahramanlık neticesinde Harezmi askerler birçok tarihi ve edebi eserlere konu olmuştur. Cengiz Han oğullarına: ‘Cesur oğul böyle olur’ diyerek Celaleddin’i örnek göstermişti (Kıdırali ve Babayar, 2020: 77).

Kitapta Gazneli Mahmut’un başarıları ile ilgili şu ifadeler yer verilmektedir:

Gaznelilerin meşhur hükümdarı Sultan Mahmut Hindistan’a seferler düzenlemiş ve burada İslam dinini yaymağa çalışmıştır. Onun İslam ülkelerinde şöhreti artmış ve adı asırlar boyu Hindistan Fatihisi olarak edebi ve tarihi eserlere konu olmuştur. Hintliler Gazneliler sayesinde Türkleri daha yakından tanımağa başlamışlardır. (Kıdırali ve Babayar, 2020: 68).

Bu ünite de *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde en fazla ismi geçen şahsiyet Dede Korkut (8) olup, bunu sırasıyla Alp Er Tunga (6) ve Oğuz Kağan (1) takip etmektedir. Kitapta “Dede Korkut” başlıklı bir metnin yanı sıra ve temsili görsele de yer verilmiştir. Kitapta Dede Korkut ile ilgili şu değerlendirmeye yer verilmektedir: “Dede Korkut Türk halklarının ortak şahsiyetidir. Onun hem geçmişten, hem de gelecekte haber veren ‘kerem sahibi evliya’ olduğu ileri sürülmektedir. Dede Korkut ‘ozanların piri’ veya ‘ozanların başı’ olarak da adlandırılır.” (Kıdırali ve Babayar, 2020: 57).

Ders kitabında Efrâsiyâb (Alp Er Tunga) ismi daha çok Karahanlılarla bağlantılı olarak geçmektedir: “Karahanlılar kendi menşelerini en kudretli Türk hükümdarı olan efsanevi Efrâsiyâb’a bağlıyorlardı. Kaynaklarda Efrâsiyâb lakabına yahut onun Türkçe Alp Er Tunga adına rastlanmaktadır.” (Kıdırali ve Babayar, 2020: 60). Ders kitabının bu ünitesinde *ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde diğer ünitelere kıyasla daha fazla tarihi şahsiyete yer verilmiştir. Bu üniteye Yûsuf Has Hâcib, Kâşgarlı Mahmud, Hoca Ahmed Yesevî, Ebu Reyhân el-Bîrûnî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nizâmî-i Gencevî, el-Hârizmî ve Fârâbî’nin temsili fotoğrafları ile biyografi ve eserlerinden yapılan kısa alıntılardan oluşan yarım sayfa ile bir sayfa arasında değişen uzunlukta metinlere yer verilmektedir.

En fazla bahsi geçen tarihi şahsiyetler Ahmed Yesevî ve el-Hârizmî (8) iken, bunları sırasıyla Mevlânâ (7), Nizâmî-i Gencevî (6), Yûsuf Has Hâcib, Yûnus Emre ve Fârâbî (5), Ebu Reyhân el-Bîrûnî, Süleyman Bâkırganî ve Burhanüddin Rabguzî (2) takip etmektedir. Yûsuf Hamedânî, Şair Kul Ali, Hacı Bektâşî Velî, Mimar Acemî ve Mahmûd Zemahşerî’nin isimleri ise 1’er kez geçmektedir.

Kitapta *Hoca Ahmed Yesevî* başlıklı okuma metninde şu bilgilere yer verilmektedir:

Hoca Ahmed Yesevî XII. asırda yaşamış Türk mütefekkiridir. O, halk arasında Hazreti Sultan adı ile tanınmıştır. Ahmed, Buhara’da büyük İslam âlimi Yûsuf Hemedânî’den ders almıştır. Onun ‘Divani Hikmet’ (müdrilik divanı) eseri Türkçe yazılmıştır. Eser cemiyeti maneviyata ve adalete çağırılmaktadır. XIV. asırda Emir Timur’un emri ile Hoca Ahmed Yesevî’nin defnolunduğu Yassı (Yesi) (Bugünkü Türkistan) şehrinde Müslümanların ziyaret edebilecekleri büyük bir anıt mezar inşa edilmiştir. (Kıdırali ve Babayar, 2020: 63).

2. 5. “Türk-Moğol Devletleri” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabının *Türk-Moğol Devletleri* başlıklı beşinci ünitesinde Moğol İmparatorluğu, Altınordu Devleti, Çağatay Hanlığı, Moğolistan Hanlığı, İlhanlılar Devleti, Kubilay Hanlığı ile genel olarak bu devletlerde sosyal, iktisadi ve medeni hayat konularına yer verilmiştir.

Bu üniteye yer verilen tarihi şahsiyetler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.

“Türk-Moğol Devletleri” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	Cengiz Han (ve Timuçin)	21
	Kubilay Han	9
	Hülâgû Han	7
	Timur	6
	Çağatay	5
	Cuci	4
	Tuluy, Batu, Berke, Özbek Han, Canbey Han, Kebek Han, Yûnus Han, Münke (Mengü) Han	3

Tuğluk Timur, Veysi Han, Esenboğa, Gazan (Mahmut) Han, Argun Aka Han	2
Kayır Han, Ögedey, Mengü Timur, Tokta Han, Toktamış Han, Orda Ecen, Mübarek Şah, Bolatşı, İlyas Hoca, Ahmet Han, Muhammet Han, Şir Muhammet Han, Abdülreşit Han, Ebu Said Bahadır Han, Arık Boğa, Mahmut Yalavaç, Oğuz Han	1

Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler

İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri	Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, Alâeddin Atâ Melik Cuveynî	5
	Kutb	4
	Seyfi Sarâyî, Asan Kaygı	3
	Nasırüddin Tûsî	2
	Hârizmî, Durbey, Kaztugan Cırav, Ötemiş Han, Mahmûd Bulgarî, Sadî Şîrâzî, Nizâmî Gencevî, Marko Polo, Çyu Çan-Çun, Rybruklu William, İbn Battûta	1

Tablo 5'te de görüldüğü gibi *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde en fazla bahsi geçen tarihi şahsiyet Cengiz Han'dır (21). Cengiz Han'ı Kubilay (9), Hülâgû (7), Timur (6), Çağatay (5), Cuci (4), Tuluy, Batu, Berke, Özbek Han, Cambey Han, Kebek Han, Yûnus Han ve Münke (Mengü) Han (3), Tuğluk Timur, Veysi Han, Esenboğa, Gazan (Mahmut) Han ve Argun Aka Han (2), Kayır Han, Ögedey, Mengü Timur, Tokta Han, Toktamış Han, Orda Ecen, Mübarek Şah, Bolatşı, İlyas Hoca, Ahmet Han, Muhammet Han, Şir Muhammet Han, Abdülreşit Han, Ebu Said bahadır Han, Arık Boğa, Mahmut Yalavaç ve Oğuz Han (1) takip etmektedir.

Ders kitabında Cengiz Han ile ilgili olarak verilen bilgilerin bir kısmı şöyledir:

Kiyat Moğol kabilesine mensup olan Timurçin bu siyasi kurumları lağvederek 1206 yılında Cengiz Han lakabını almış, Onon ve Kerulen ırmakları arasındaki bölgede hâkimiyetini kurmuştu. Bundan sonra da komşu kabileleri idaresi altına almıştı. 1207-1208 yıllarında büyük oğlu Cuci Yenisey Güney Sibirya, Turfan ve Çin'in kuzey ve batı bölgelerini ele geçirmişti.(Kıdırali ve Babayar, 2020: 84).

Ders kitabının bu ünitesinde *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde tarihi şahsiyete yer verilmemiştir. *İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde tarihçiler Reşidüddin ve Cuveynî (5) ismi en sık zikredilen tarihi şahsiyetler olurken, bunları şair Kutb (4), yine Altınordu edebiyatının temsilcilerinden Seyfi Sarâyî ve Asan Kaygı (3), ünlü riyâziyyât ve astronomi âlimi Nasırüddin Tûsî (2) takip etmektedir. Hârizmî, Durbey, Kaztugan Cırav, Ötemiş Han, Mahmûd Bulgarî, Sadî Şîrâzî, Nizâmî-i Gencevî, Marko Polo, Çyu Çan-Çun, Rybruklu William, İbn Battûta'nın isimlerinden ise 1'er kez bahsedilmektedir.

Bu ünite de Altınordu dönemi şairlerinden (XIV asır) Seyfî Sarâyî ve Kutb ile ünlü tarihçi Alâeddin Atâ Melik Cüveynî ve tarihçi ve devlet adamı Reşidüddin Fazlullah Hemedânî'nin hayatları hakkında kısa bilgilerin yer aldığı okuma metinlerine yer verilmiştir.

Ders kitabında *Alâeddin Atâ Melik Cüveynî* başlıklı metinde şu bilgilere yer verilmiştir:

Cüveynî 1226 yılında Horasan'ın Cüveyn şehrinde doğmuş ve 1243-1256 yılları arasında İlhanlı emiri Argun Aka Han'ın sarayında yaşamıştır. 1246-1247 ve 1249-1250 yıllarında Cüveynî ve Argun Aka Han birlikte iki defa binlerce kilometre yol katederek Moğolistan'a gitmişlerdir. 1251-1252 yıllarında ise Cüveynî daha uzun müddet Karakurum'a gitmiştir. Burada kaldığı süre zarfında dostları onu Moğolların fetihlerini ebedileştiren Tarih-i Cihângüşâ adlı eserini kaleme almağa ikna etmişlerdir (Kıdırali ve Babayar, 2020: 97).

2.6. “Türk Dünyası (XIII-XV. Asırlar)” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Türk Dünyası'nın XIII-XV. asırlarını kapsayan bu ünitesinde Hindistan Türk-Memlûk sülaleleri, Mısır Türk-Memlûk Devleti, Osmanlı İmparatorluğu, Timurlular Devleti, Karakoyunlu Devleti, Akkoyunlu Devleti ve bu devletlerde sosyal, iktisadi ve medeni hayat konularına yer verilmiştir.

Bu ünite de adı geçen tarihi şahsiyetler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6.

“Türk Dünyası (VIII-XV. asırlar)” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	Timur	28
	Fatih Sultan Mehmet (ve II. Mehmet)	16
	Şâhruh	11
	Uzun Hasan	8
	Kara Yülük Osman, Kara Yusuf	7
	Orhan Gazi	6
	Sultan Râziye, Cihan Şah	5
	Muizuddin Aybey, Kara İskender	4
	Bayram Hoca, Kutbettin Aybey, Kara Muhammed, Toktamış	3
	İltutmuş, Seyfettin Kutuz, Baybars, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Ertuğrul Gazi, I. Murat, Yıldırım Bayezid	2
	Balaban Sultan, Fîrûz Şah, Selâhaddin Eyyûbî, Şecer-üd Dürr, Berke Han, I. Mehmet, II. Murat, III. Murat, Halil Sultan, Pir Muhammed, İskender, Mirân Şah, Hüseyin Baykara, Muhammed Şeybânî, Bâbü, Cengiz Han, Şah İsmâil Safevî	1

Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler

İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri	Uluğ Bey	10
	Ali Şîr Nevâî	6
	İmadeddin Nesimî	5
	Emir Hüsrev Dehlevî	2
	Mirza Nasrullah Han, Hacı Bektâşî Velî, Mahtumkulu, Mehmet Neşrî, Mîrim Çelebi, Molla Lutfî, Yûsuf Has Hâcib, Ahmed Yesevî, Feridun Bey	1

Tablo 6’da da görüldüğü üzere ders kitabının bu ünitesinde *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde ismi en fazla geçen tarihi şahsiyet Timur’dur (28). Timur’u sırasıyla Fatih Sultan Mehmet (16), Şâhruh (11), Uzun Hasan (8), Kara Yülük Osman ve Kara Yusuf (7), Orhan Gazi (6), Sultan Râziye ve Cihan Şah (5), Muizzuddin Aybey, Kara İskender (4), Bayram Hoca, Kutbettin Aybey, Kara Muhammed, Toktamış (3), İltutmuş, Seyfettin Kutuz, Baybars, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Ertuğrul Gazi, I. Murat, Yıldırım Bayezid (2), Balaban Sultan, Fîrûz Şah, Selâhaddin Eyyûbî, Şecer-üd Dürr, Berke Han, I. Mehmet, II. Murat, III. Murat, Halil Sultan, Pir Muhammed, İskender, Mirân Şah, Hüseyin Baykara, Muhammed Şeybânî, Bâbü, Cengiz Han ve Şah İsmâil Safevî takip etmektedir.

Ders kitabında Timurlular Devleti ve Timur’a önemli yer ayrılmıştır. Kitapta *Tüzükât-ı Timur*’dan Timur’un kendi devletini Turan ve Türkistan olarak adlandırdığı şu alıntıya yer verilmektedir: “Biz ki Turan’ın hükümdarı, Türkistan’ın emiriyiz. Biz ki milletlerin en kadimi ve en büyüğü olan Türk’ün baş halkasıyız.”(Kıdırali ve Babayar, 2020: 117). Kitabın bu ünitesinde Fatih Sultan Mehmet’e de önemli yer ayrılmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in 28 Mayıs 1463 tarihli şu fermanına da yer verilmektedir:

Ben, Fatih Sultan Han, bütün dünyaya ilan ediyorum ki haklarında bu padişah fermanı verilen Bosnalı Fransiskanlar (Bosnalılar) himayem altındadır ve emrediyorum: Hiç kimse ne bu adı geçen insanları, ne de onların kiliselerini rahatsız etmesin ve onlara zarar vermesin. İmparatorluğumda huzur içerisinde olsunlar ve bu göçmen durumuna düşmüş insanların hürriyet ve barış içerisinde yaşamaları temin olunsun. Bu insanlar imparatorluğuma dâhil olan bütün memleketlere dönüp, korkmadan kendi manastırlarına yerleşsinler. Ne saray adamlarından, ne vezirlerden veya memurlardan ne hizmetçilerimden ne de ülkemin vatandaşlarından hiç kimse bu insanların gururunu kırmayacak ve onlara zarar vermeyeceklerdir. (Kıdırali ve Babayar, 2020: 110-111).

Ders kitabında dönemin tarihçilerinden derlenen bilgilerden oluşturulan *Sultan Râziye* başlıklı metinde yer alan bilgilerden bir bölümü şöyledir: “Sultan Râziye İslam dünyasının ilk kadın hükümdarı idi ve her hükümdarda bulunan hususiyetlerin tamamı onda da vardı... Râziye tahta çıktıktan sonra babasının yolunda gitti. O, güçten düşmüş kanun-kaide ve saray ananelerini yeniden tatbik etmeğe başladı.” (Kıdırali ve Babayar, 2020: 101).

Bu ünite *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde tarihi şahsiyet yer almamaktadır. *İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde ismi en çok geçen tarihi şahsiyet Uluğ Bey (10) olup, onu Ali Şîr Nevâî (6), İmadeddin Nesimî (5), Emir Hüsrev Dehlevî (2) ve Mirza Nasrullah Han, Hacı Bektâşî Velî, Mahtumkulu, Mehmet Neşrî, Mîrim Çelebi, Molla Lutfî, Yûsuf Has Hâcib,

Ahmed Yesevî, Feridun Bey (1) takip etmektedir. Bu ünite de Ali Kuşçu, Ali Şîr Nevâî ve İmâdeddin Nesimî ve eserleri ile ilgili bilgilerin yer aldığı metinlere ve görsellere de yer verilmiştir.

Ders kitabında Timur lu hükümdarı olmakla birlikte daha çok ilmî çalışmalarıyla ön plana çıkan, bu yüzden de bu çalışmada *ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde gösterilen Uluğ Bey ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

Şâhruh'un payitahtını Herat'a (Afganistan) taşıdığı dönemde onun Semerkant'ta oturan oğlu Uluğ Bey (1409-1449) Amuderya havzasının kuzey bölgelerinin yarı müstakil hâkimi olmuştur. Uluğ Bey ilmin inkişafına büyük ehemmiyet vermiş, özellikle astronomi ve riyâziyyât ilimleri sahasında birçok risale ve mühim eserlerin müellifi olarak büyük şöhret kazanmıştır. Onun Semerkant'ta inşa ettirdiği Uluğ Bey Medresesi ve onun nezdindeki rasathane 1449 yılında yıkılıncaya kadar dünyanın en ileri rasathanesi sayılıyordu. (Kıdırali ve Babayar, 2020: 115).

2.7. “Türk Dünyası'nın Ortak Manevi ve Medeni Mirası” Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Ders kitabının bu son ünitesi Türk Dünyası'nın ortak destanları, manevi değerleri, maddi mirası ve milli oyunları ile ilgili konulardan oluşmaktadır. Bu ünite de ismi geçen tarihi şahsiyetler aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 7.

Türk Dünyası'nın Ortak Manevi ve Medeni Mirası Ünitesinde Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	Kültigin	2
Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler	Oğuz Kağan	14
	Manas	10
	Nasrettin Hoca	7
	Alpamiş	5
	Dede Korkut	4
	Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan, Denizhan	3
	Koşay Han	1
İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri	Kâşgarlı Mahmud	4
	Şehriyar, Mukakali Makatayev	1

Tablo 7'de de görüldüğü gibi Türk Dünyası'nın maddi ve manevi kültürel mirasıyla ilgili bu ünite de *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde sadece Kültigin'in (2) ismi geçmektedir.

Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler açısından zengin olan bu ünite de, bu kategoride ismi en fazla geçen şahsiyet Oğuz Kağan'dır (14) olup, bunu sırasıyla Manas (10), Nasrettin Hoca (7),

Alpamış (5), Dede Korkut (4), Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan, Denizhan (3) ve Koşay Han (1) takip etmektedir.

Kitapta Oğuz Kağan'ın temsili bir resmine ve *Oğuz Kağan Destanı* başlığı altında destandan alıntılarının yer aldığı bir buçuk sayfalık bir metine yer verilmiştir:

Oğuz Kağan destanı efsane ve rivayetler, mitoloji ve masallardan ibaret büyük bir eserdir. Bu destanda Oğuz Kağan'ın Türk kabilelerini birleştirmek için yaptığı mücadelelerden bahsedilmektedir. Eserde Türklerin yaşadığı yer adları, onların nesilleri, Türk devletçilik ananeleri ve kadim Türk inançları hakkında malumatlar bulmak mümkündür. “Oğuz Kağan destanında Oğuz, Ulu Türk, Karluk Bey, Demirci Halaç, Kanglı, Ulu Ordu, Kıpçak Bey gibi kahramanların suretleri tasvir olunmaktadır. Oğuz Kağan'ın evlatlarının adlarının Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan, Denizhan olması Türklerin cihan hâkimiyetinin bir numunesidir. (Kıdırali ve Babayar, 2020: 131).

Bu ünite de ismi en fazla geçen üçüncü şahsiyet olan Nasrettin Hoca'nın minyatür tarzı bir görselinin yanı sıra *Ye Kürküm Ye* başlıklı fıkrasına da yer verilmiştir. Kitapta Nasrettin Hoca ile ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: “Söz ustası ve adalet sembolü olan Nasrettin Hoca Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan büyük coğrafyada yaşayan Türk halkları arasında çok sevilmektedir. O, Azerbaycan'da Molla Nasreddin, Orta Asya'da Hoca Nasreddin Efendi/apendi yahut Koja Nasır adı ile tanınmaktadır.” (Kıdırali ve Babayar, 2020: 129).

Bu ünite de *ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde yer verilen şahsiyetler Kâşgarlı Mahmud (4), Şehriyar (1) ve Mukakali Makatayev (1) dir.

2.8. Ortak Türk Tarihi 8 Ders Kitabında Tarihi Şahsiyetler

Ders kitabının genelinde isminden 5 veya daha fazla bahsedilen tarihi şahsiyetler aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 8.

Ortak Türk Tarihi 8 Ders Kitabında Yer Alan Tarihi Şahsiyetler

Kategori	Tarihi Şahsiyetler	Frekans
Siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları	Timur	35
	Cengiz Han	27
	Fatih Sultan Mehmet	16
	Şâhruh	11
	Mete Han, Kültigin, Kubilay	9
	Celaleddin Mengüberdi, Uzun Hasan	8
	Tuğrul Bey, Hülâgû, Kara Yülük Osman, Kara Yusuf	7
	İstemi, Gazneli Mahmut, Melikşah, Sultan Râziye, Orhan Gazi	6
	Attila, Bilge Kağan, Tonyukuk, Şemseddin İldeniz, Cihanşah	5

Mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler	Oğuz Kağan	16
	Alp Er Tunga	14
	Dede Korkut	12
	Manas	10
	Nasreddin Hoca	7
	Alpamış	5
İlim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri	Kâşgarlı Mahmud	17
	Ali Kuşçu, Uluğ Bey	10
	Ahmed Yesevî, el-Hârizmî	9
	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nizâmî Gencevî	7
	Yûsuf Has Hâcib, Ali Şîr Nevâî	6
	Fârâbî, İmâdeddin Nesimî, Yûnus Emre	5

Tablo 8’de de görüldüğü gibi ders kitabının genelinde *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde ismi en fazla geçen tarihi şahsiyet Timur (35) olup, bunu sırasıyla Cengiz Han (27), Fatih Sultan Mehmet (16), Şâhruh (11), Mete Han, Kültigin, Kubilay (9), Celaleddin Mengüberdi, Uzun Hasan (8), Tuğrul Bey, Hülâgû, Kara Yülük Osman, Kara Yusuf (7), İstemi, Gazneli Mahmut, Melikşah, Sultan Râziye, Orhan Gazi (6), Attila, Bilge Kağan, Tonyukuk, Şemseddin İldeniz ve Cihanşah (5) takip etmektedir.

Ders kitabında *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde en fazla bahsi geçen şahsiyetler Oğuz Kağan (16) olup, bunu sırasıyla Alp Er Tunga (14), Dede Korkut (12), Manas (10), Nasrettin Hoca (7) ve Alpamış (5) takip etmektedir.

Kitabın tamamında *ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde ise isminden en fazla bahsedilen tarihi şahsiyet Kâşgarlı Mahmud (17) olup, bunu sırasıyla Ali Kuşçu ve Uluğ Bey (10), Ahmed Yesevî ve El Hazrezmi (9), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nizâmî Gencevî (7), Yûsuf Has Hâcib ve Ali Şîr Nevâî (6), Fârâbî, İmâdeddin Nesimî ve Yûnus Emre (5) takip etmektedir.

3. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türk Dünyası’nın yaklaşık otuz yıllık bir hayali ve idealinin hayata geçirilmiş şekli olan Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabı Türk tarihinin en eski devirlerden başlayarak XV. asrın sonlarına kadar olan dönemini kapsamaktadır. Ders kitabında bahsedilen dönemde geniş bir coğrafyada kurulan belli başlı Türk devletlerinin hem siyasi hem de kültür ve medeniyet tarihi konularına yer verilmiştir. Kitapta kültür ve medeniyet konularına önemli yer ayrılmasının yanı sıra kitabın çok uzun bir kronolojik dönemi kapsamasının da tesiriyle siyasi ve askeri konulara ayrıntıya girilmeksizin ana hatlarıyla yer verilmesi, aynı tarihi dönemde yaşamış farklı Türk devletleri arasında yaşanmış olan çatışmaların geri plana itilerek ortak tarihi şahsiyetler başta olmak üzere ortak değerlerin ön plana çıkarılmasına imkân yaratmıştır (Demircioğlu ve Demircioğlu, 2015: 50-54). Bu durumun, Gökçe’nin de altını çizdiği gibi

Türk Dünyası'nda ortak bir tarih şuurunun oluşturulmasına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Gökçe, 2018: 37-40).

Araştırma sonucunda ders kitabında *siyasî, askerî, bürokratik şahsiyetler ve hanedan mensupları* kategorisinde en fazla bahsi geçen şahsiyetlerin sırasıyla Timur, Cengiz Han ve Fatih Sultan Mehmet, Şâhruh, Mete Han, Kültigin, Kubilay, Celaleddin Mengüberdi, Uzun Hasan, Tuğrul Bey, Hülâgû, Kara Yülük Osman, Kara Yusuf, İstemi, Gazneli Mahmut, Melikşah, Sultan Râziye, Orhan Gazi, Attila, Bilge Kağan, Tonyukuk, Şemseddin İldeniz ve Cihanşah olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında ders kitabının kapsadığı kronolojik dönemde farklı coğrafyalarda kurulmuş olan Türk devletlerinin kurucuları başta olmak üzere önemli siyasi ve askerî şahsiyetleri ile ilgili verilen bilgilerin genel olarak yeterli seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Elbette yukarıda da değinildiği gibi oldukça uzun bir kronolojik dönemi kapsayan ders kitabında bu dönemde kurulan Türk devletlerinin tamamının tarihlerine detaylı bir şekilde yer verilmesi mümkün olamaz. Bu durumun ders kitabında yer verilen tarihi şahsiyetlere yansımaları ise genel olarak kitapta yer verilen devletlerin kurucularından ve başta siyasi ve askerî başarıları olmak üzere, farklı özellikleriyle ön plana çıkmış bazı şahsiyetlerden bahsedilmesi şeklinde olmuştur. Ders kitabında Kanguy Devleti, Cenubî-Garbî Hun Devleti, Hazar Hakanlığı, Kimek Hakanlığı, Karluk Yabguluğu ve Oğuz Yabguluğu ile ilgili konularda hiçbir tarihi şahsiyetten bahsedilmezken, Avar Hakanlığı, Koço Uygur Devleti, Kırgız Hakanlığı ve Delhi Sultanlığı konularında sadece bir hükümdarlarının ismine yer verilmiştir.

Literatürde Türkiye'de liselerde okutulan tarih ders kitaplarını tarihi şahsiyetler boyutuyla inceleyen çalışmaların bulunmaması nedeniyle ilköğretim sosyal bilgiler ders kitaplarında yer verilen tarihi şahsiyetler ile ilgili yapılan çalışmalarla yapılan karşılaştırmada Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabının Türk tarihinin ortak siyasi şahsiyetleri açısından çok daha kapsayıcı ve zengin olduğu anlaşılmaktadır (Deniz, 2011; Topçuoğlu, 2019; Osmanoğlu ve Cantemur, 2020).

Ders kitabında Türk tarihinde kadının toplum ve devlet hayatında sahip olduğu konumu destekler nitelikte kadın şahsiyetlere de yer verilmiştir. Ders kitabında yer verilen kadın şahsiyetler Sultan Râziye, Mümine Hatun, Kaz, Tomris, Ayşe Bibi, Şecer-üd Dürr, İlbilge Hatun, Bibi Hanım ve Törebike Hanım'dır. Yapılan araştırmalar Türkiye'de okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında söz konusu kadın şahsiyetlere yer verilmediğini ortaya koymaktadır (Deniz, 2011; Topçuoğlu, 2019; Osmanoğlu ve Cantemür, 2020). Bu durum da Türkiye'de okutulacak bu ders kitabının ilköğretim öğrencilerinin Türk Dünyası'nın kadın şahsiyetleri ile ilgili bilgilerinin artırılmasına önemli katkı sağlayacağını göstermektedir.

Ders kitabında *mitolojik, destanî, edebî ve dinî şahsiyetler* kategorisinde isminden en fazla bahsedilen tarihi şahsiyetler Türk Dünyası'nın ortak değerleri olan Oğuz Kağan, Alp Er Tunga, Dede Korkut, Manas, Nasrettin Hoca ve Alpamış'dır. Bu şahsiyetlerden Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Nasrettin Hoca'ya Türkiye'de okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında yer verilmektedir ((Deniz, 2011; Topçuoğlu, 2019).

Ders kitabında *ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde isimlerine en fazla yer verilen şahsiyetler Kâşgarlı Mahmud, Ali Kuşçu, Uluğ Bey, Ahmed Yesevî, el-Hârizmî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nizâmî Gencevî, Yûsuf Has Hâcib, Ali Şîr Nevâî, Fârâbî, İmâdeddin Nesimî ve Yûnus Emre'dir. Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra ilim ve kültür alanında önemli başarıların gösterildiği parlak dönemde yaşamış bu şahsiyetlerden Nizâmî Gencevî, Ali Şîr Nevâî ve

İmâdeddin Nesimî hariç, diğerleri Türkiye’de okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında da yer verilmektedir (Deniz, 2011; Ulu Kalın 2018; Topçuoğlu, 2019). Yine Bay ve diğerleri tarafından yapılan bir araştırmada da söz konusu şahsiyetlerin Türk Dünyası’nın ortak şahsiyetleri olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır (Bay vd., 2025). Ders kitabında bu kategoride İbn Sînâ ve Ahi Evran gibi şahsiyetlere yer verilmemiş olması da bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Ortak Türk Tarihi 8 ders kitabının tarihi şahsiyetler boyutuyla genel olarak Türk Dünyası’nın ortak tarihi şahsiyetlerini genç nesillere tanıtmaya ve ortak bir şuur oluşturmaya imkân verecek şekilde hazırlandığı değerlendirilmektedir. Ancak yukarıda bahsedilen kurucularına veya diğer tarihi şahsiyetlerine hiç yer verilmeyen devletlerle ilgili konularda bu eksikliklerin giderilmesinin ve *ilim, kültür, sanat ve edebiyat şahsiyetleri* kategorisinde hiç yer verilmeyen şahsiyetlerden ismen de olsa bahsedilerek, öğretmenlere derslerde bu isimlerin de üzerinde durma fırsatı sağlanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, C. (2019). “2017-2018 Eğitim Öğretim Yılında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Müslüman Türk Bilim İnsanlarının Yeri”, Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi, 2 (2) : 227-237.
- Arslan, E. & Avcı Akçalı, A. (2007). “Kimlik Sunumu Olarak Tarih Eğitimi.” Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 22:125-132.
- Ayaz, K. M. (2020). “Sosyal Bilgiler Derslerinde Tarihi Şahsiyetlerin Rolüne İlişkin Öğretmen Görüşleri”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Bay, E.; Demir, S. & Mert, O. (2015). “Kültürler Arası Eğitim Bağlamında Türk Dünyası Vatandaşlığı Ders Programı Geliştirilmesi Projesi.” Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat, Kültür, Eğitim Dergisi, 4 (1): 86-97.
- Demircioğlu, İ. H. & Demircioğlu, E. (2015). “Türk Dünyası Ortak Tarih Ders Kitabı Nasıl Yazılmalıdır?”, Türk Yurdu, 337: 50-54.
- Deniz, Ç. (2011). “İlköğretim II. Kademe Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Tarihi Şahsiyetlere Yaklaşım Tarzı”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Devlet, N. (1989). Çağdaş Türk Dünyası, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Elban, M. (2018). “Tarih Düşüncesinde ve Eğitiminde Kahramanların/ Büyük Adamların Rolü”, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, (11) 22: 98-116.
- Ercilasun, A. B. (2000). “Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Üzerine Türkiye’deki Çalışmalar.” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 9: 7-15.
- Faiz M & Karasu Avcı, E. (2019). “Tarihi Kahramanların Değerler Eğitiminde Rol Model Olarak Kullanılmasına İlişkin Ortaokul Öğrencilerinin Algıları”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (16) 1: 694-724.
- Gökçe, M. (2018). “Türk Dünyası Ortak Türk Tarihi Ders Kitabı.” Türk Yurdu, 374: 37-40.

Gömeç, S. (2007). “Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme.” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(1): 114-131.

Kafesoğlu, İ. (1998). Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kıdırali, D. & Babayar, G. (2020). Ortak Türk Tarihi 8 Ders Kitabı (En Kadim Devirlerden XV. Asra Kadar), (çev.) Elşade Ezizova, Aspoligraf LTD, Bakü.

Kızıllı, Ö. (2014). “Türk Dünyasında Müşterek Tarih Öğretimi ve Niteliği.” Türk Yurdu, 326: 57-59.

Köstüklü, N. (2003), Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi, Günay Ofset, Konya.

Osmanoğlu, A. E. & Cantemür, H. (2020). “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Şahsiyetler.” Ekev Akademi Dergisi, 82: 1-22.

Safran, M.; Dönmez, C.; Yazıcı, K & Çiftçi, B. (2016). “Investigation of Historical Characters in Republic of Turkey Revolution History and Kemalism Course Books (1993-2012).” International Education Studies, 9 (8): 60-65.

Smith, D. A. (2004). Millî Kimlik (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.

Togan, A. Z. V. (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Topçu, E. & Karatekin, K. (2017). “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Bilim Adamları.” Kastamonu Eğitim Dergisi, 25 (6): 2127-2152.

Topçuoğlu, Z. (2019). “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Tarihi Şahsiyetlerin Araştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Turan, R. (2015). “Türk Dünyası İçin Ortak Tarih Ders Kitabı Yazımı Meselesi.” Türk Yurdu, 332: 62-66.

Turan, R. (2018). “Tamamlanamamış Bir Proje: Türk Dünyası Ortak Tarih Ders Kitabı Yazımı.” XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Türk tarih Kurumu, II. Cilt, II. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 751-765.

Turgunov, E. (2020). “Ortak Türk Tarihi Türk Dünyası'nın Ortak Mirası.” Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü (ERI) e-bülten (17.2.2020-23.2.2020), <https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2020/10/Haftalik-e-bulten-17.02.2020-23.02.2020-No-247>, [Erişim tarihi: 11.3.2021].

Ulu Kalın, Ö. (2018). “Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Türk İslam Bilginleri.” Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 26: 330-346.

Uluslararası Türk Akademisi (UTA), “Ortak Türk Tarihi Ders Kitabı Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye’de Okutulmaya Başlandı.” <http://twesco.org/tr/2020/02/21/2010/> [Erişim tarihi: 21.4.2021].

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.